

УДК 371

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТА ГРОМАДСЬКО ПРОСВІТНИЦЬКОЇ СПАДЩИНИ АДРІАНА МИТРОФАНОВИЧА ТОПОРОВА

Кушова Т.О., аспірант

Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського

У статті узагальнено, згруповано і представлено джерельну базу дослідження педагогічної та громадсько-просвітницької спадщини А.М. Топорова. Досліджено друковану і рукописну спадщину (книги, рукописи і публікації автора у періодичних виданнях). Проаналізовано наукові праці, в яких досліджується дана проблема, публікації у друкованих засобах масової інформації про життя і творчість А.М. Топорова. Вивчені та представлені енциклопедичні й довідкові видання, матеріали архівних фондів, музеїв і бібліотек, електронні ресурси Інтернет.

Ключові слова: *Адріан Митрофанович Топоров, джерельна база, педагогічна спадщина, громадсько-просвітницька діяльність, друковані публікації, фонди архівів, музеїв, бібліотек, електронні ресурси мережі Інтернет.*

В статтю обобщены, сгруппированы и представлены источники исследования педагогического и общественно-просветительского наследия А.М. Топорова. Исследовано печатное и рукописное наследие (книги, рукописи и публикации автора в периодических изданиях). Проанализированы научные труды, в которых исследуется данная тема, а также публикации в средствах массовой информации о его жизни и творчестве. Изучены и представлены энциклопедические и справочные издания, материалы архивных фондов, музеев и библиотек, электронные ресурсы Интернет.

Ключевые слова: *Адриан Митрофанович Топоров, источниковедческая база, педагогическое наследие, общественно-просветительская деятельность, печатные публикации, фонды архивов, музеев, библиотек, электронные ресурсы сети Интернет.*

Kushchova T.O. THE RESEARCH SOURCE BASIS OF A. M. TOPOROV'S PEDAGOGICAL, SOCIAL AND EDUCATIONAL HERITAGE

The article summarizes, grouped and presents the sources of research of AM Toporov's pedagogical, public and educational heritage. The printed and manuscript heritage (books, manuscripts and publications of the author in periodicals) is studied. The scientific works, in which the subject is examined, as well as publications in the media about his work are analyzed. Encyclopedic and reference editions, materials of archive funds, museums and libraries, electronic resources of the Internet were studied and presented.

Key words: *Adrian Mitrofanovich Toporov, source study base, pedagogical heritage, public and educational activities, printed publications, archives, museums, libraries, electronic resources of the Internet.*

Постановка проблеми. Нинішнє реформування української освіти має ґрунтуватися на всебічному аналізі кращого досвіду видатних українських і закордонних педагогів, серед яких слід назвати Адріана Митрофановича Топорова, педагогічна, просвітницька і творча спадщина якого має значний потенціал для педагогічних інновацій, а також відтворення його кращих педагогічних ідей і технологій у сучасному освітньому просторі України. Однак, педагогічний доробок видатного педагога поки що залишається недостатньо висвітленим і потребує поглибленого вивчення. Зокрема, це стосується джерельної бази досліджень, яка забезпечує різнобічне вивчення педагогічних ідей, культурно-просвітницької, громадської та літературно-публіцистичної діяльності А.М. Топорова, визначення його ролі у становленні і розвитку української педагогічної науки і практики, а також обґрунтування актуальності його спадщини у контексті інтеграції української освіти

до сучасного європейського освітнього простору.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Педагогічна, просвітницька, публіцистична і творча діяльність А.М. Топорова зафіксована у великому масиві документів, насамперед, книг, дисертацій, статей та інших матеріалів, загальна кількість яких налічує понад 470. Серед них важливими є дисертаційні та монографічні дослідження соціально-педагогічного досвіду А.М. Топорова, проведені такими вченими і публіцистами, як І.О. Акімова, М.М. Богданович, В.І. Бочковська, П.С. Виходцев, Е.М. Горюхіна, О.Б. Горянін, Є.О. Добренко, І.С. Кузнєцов, Є.В. Ореховська, В.С. Петренко, П.Д. Стиров, І.В. Троцюк, В.П. Трушкін, М.В. Фаршатова, М.М. Яновський та ін. Значна роль у дослідженні даної теми належить миколаївським ученим і літераторам Б.Л. Арову, В.В. Бабищу, В.О. Карпенку, А.А. Маляріву, Є.Г. Мірошніченку, Т.К. Пересунько, В.Ю. Пучкову, І.М. Ста-

рікову, Е.І. Январьову та іншим, які тривалий час спілкувалися і співпрацювали з А.М. Топоровим.

Необхідно зазначити, що наведені вище роботи можна розглядати, як джерела, що містять факти із життя та діяльності А.М. Топорова, надають уявлення про нього як особистість, про його життєві погляди і професійні компетенції, про його соціальні й особисті контакти тощо.

Серед інших публікацій на дану тематику слід особливо підкреслити значущість праць сина й онука видатного педагога Германа та Ігоря Топорових, які доклали значних зусиль для зібрання численних джерел про життя і творчість Адріана Митрофановича. Однак ця робота має бути продовжена, поглиблена і науково обґрунтована.

У цьому сенсі важливим є аналіз праць вчених, що досліджували класифікацію і систематизацію джерел в історико-педагогічних дослідженнях. Зокрема, в Україні цю проблему досліджували Л.О. Голубнича [3], Н.М. Гупан [4; 5], С.М. Лобода [7], О.В. Сухомлинська [10], О.М. Ясько [11] та ін. Значний внесок у дослідження проблеми класифікації джерельної бази історії педагогіки здійснили російські вчені М.І. Анісов [1]; К.І. Васильєв [2], Д.І. Раскін [8; 9] та ін. У працях наведених авторів містяться підходи і способи класифікації джерел історико-педагогічного дослідження у загальному окресленні. Втім, джерельна база дослідження педагогічної і творчої спадщини А.М. Топорова поки що вивчена недостатньо і потребує конкретного наукового аналізу, упорядкування, обґрунтування і систематизації.

Постановка завдання. Мета статті полягає в узагальненні, науковому обґрунтуванні та систематизації джерельної бази дослідження педагогічної спадщини і громадсько-просвітницької діяльності Адріана Митрофановича Топорова.

Виклад основного матеріалу дослідження. Джерельна база дослідження забезпечує різнобічне вивчення педагогічних ідей, культурно-просвітницької, громадської та літературно-публіцистичної діяльності А.М. Топорова, визначення його ролі у становленні і розвитку української педагогічної науки і практики, а також обґрунтування актуальності його спадщини у контексті інтеграції української освіти до сучасного європейського освітнього простору.

Йдеться про широке коло джерел, дотичних до предмета дослідження, що потребують аналізу і класифікації: друкована і рукописна спадщина А.М. Топорова, до якої входять книги та рукописи автора, нариси,

оповідання, публіцистичні статті у книгах інших авторів, у журналах, збірках, альманахах, газетах та інших періодичних виданнях; листування А.М. Топорова з видатними вченими, письменниками, літераторами, композиторами, громадськими діячами та приватними особами; енциклопедичні та довідкові видання, в яких міститься інформація про життя, педагогічну, просвітницьку і творчу діяльність А.М. Топорова; матеріали українських і російських архівів, музеїв і бібліотек; матеріали монографічних і дисертаційних досліджень, наукові статті, в яких повністю або частково висвітлюються педагогічні ідеї, культурно-просвітницька і творча спадщина А.М. Топорова; публікації в українських і російських періодичних виданнях, в яких наводяться спогади його сучасників, учнів і послідовників; кіно-, фотодокументи (документальні фільми, фотокопії історичних документів, пам'яток, фотографії, що відображають життя і діяльність А.М. Топорова та його оточення); іконографічні матеріали (картини, гравюри, скульптури, плакати тощо); електронні ресурси мережі Інтернет; речові джерела (місця, будівлі, пам'ятні дошки, особисті речі тощо).

Деякі аспекти даної проблеми були висвітлені у наших статтях [6; 12], однак завдання полягає у тому, щоб віднайти і проаналізувати, по-можливості, всю наявну джерельну базу щодо персоналії А.М. Топорова. Далі розглянемо основні групи джерел детальніше. Як одне із основних першоджерел у дослідженні спадщини А.М. Топорова, безперечно, розглядається його книга «Крестьяне о писателях», яка за період 1930–2016 рр. витримала сім видань, відповідно: Москва; Ленинград: Госиздат, 1930, Новосибирск: Новосиб. кн. изд-во, 1963, Москва: Сов. Россия, 1967, Барнаул: Алт. кн. изд-во, 1979, Москва: Книга, 1982, Белгород: Константа, 2014, Москва: Common Place, 2016.

Серед інших основних джерел А.М. Топорова, що мають історико-педагогічне значення, слід назвати такі його книги: «Воспоминания» (Барнаул: Алт. кн. изд-во, 1970), «Я – учитель: воспоминания» (Москва: Дет. лит., 1980), «Мозаика: из жизни писателей, художников, композиторов, артистов, ученых» (Київ: Дніпро, 1985), (Москва: Нобель-пресс, 2013), «Воспоминания, статьи, письма» (Барнаул: Алтайский дом печати, 2010), «Интересное это занятие – жить на земле!: воспоминания» (Барнаул: Алтайский дом печати, 2015). Ще одна літературна праця А.М. Топорова «Я – из Стойла» являє собою двотомний дев'ятсот сторінковий рукопис його спогадів. Окремі частини цієї

автобіографічної книги були опубліковані у газетах і журналах України, Казахстану і Російської Федерації.

Важливими джерелами для дослідження спадщини А.М. Топорова є його публікації у книгах, збірках і альманахах, серед яких варто назвати такі: «Воспоминания о Борисе Горбатове» (Москва, 1964. – С. 225-235); «Школа и учительство Сибири 20-е – нач. 30-х гг.: материалы по истории культуры и интеллигенции советской Сибири» (Новосибирск, 1978. – С. 69-81); «Реабілітовані історією. Миколаївська область. Книга 4» (Київ – Миколаїв, 2008 р. – С. 486-488, 539-548, 571-573); «Вяткин Г.А. Собрание сочинений: в 5 т. – Т. 5 (доп.): Поэзия. Проза. Пьесы. Публицистика и критика. Письма. Статьи о творчестве Г.А. Вяткина» (Омск, 2012. – С. 509 – 520); «Мама космонавта. К 100-летию Александры Михайловны Титовой» (с. Полковниково: Алтайский государственный мемориальный музей Г.С. Титова, 2014. – С. 4–8); «Сборник статей из опыта работы учителей «На уроке и после урока» (Москва, 1962. – С. 265-295); «А.С. Новиков-Прибой в воспоминаниях современников: сборник» (Москва, 1980. – С. 144-148); «Литературные памятники Белгородчины: антология. Белгородский государственный историко-краеведческий музей» (Белгород, 2008. – С. 426-484); «Тобольск и вся Сибирь: альманах» (Тобольск, 2010. – Кн. 13. – С. 390-404, 610); «Глаголь добро. Социально-гуманитарный альманах научно-педагогической библиотеки г. Николаева» (Николаев, 2011. – С. 74-75, 98-99); «Земляки-2013» (Нижний Новгород, 2013. – С. 335-338).

Важливу групою джерел є російські (передовсім, сибірські) й українські періодичні друковані видання, в яких А.М. Топоров, починаючи з 1924 року, опублікував понад 170 статей. Ці джерела за роками видання можна умовно розподілити на три етапи. Перший етап включає журнали і газети за період з 1924 року (початок педагогічної і публіцистичної діяльності Адріана Митрофановича) до 1937 року (рік його ув'язнення). У цей час виходять його статті у журналах: «Земля советская» (1929–1932), «Коллективист» (1925–1927), «Красная нива» (1930), «Настоящее» (1928–1929), «Просвещение Сибири» (1926–1929), «Сибирский педагогический журнал» (1924–1925), «Сибирские огни» (1927–1929), «Советский музей» (1937); а також у газетах: «За коммунистическое просвещение» (1932, 1936), «Звезда Алтая» (1927), «Комсомольская правда» (1937), «Красный Алтай» (1922), «Советская Сибирь» (1924).

Другий етап пов'язаний з відновленням публіцистичної і громадсько-просвітниць-

кої діяльності А.М. Топорова після звільнення з місць позбавлення волі й до кінця його життя і охоплює період 1949–1982 рр. Серед друкованих джерел цього етапу слід назвати журнали: «Русский язык в школе» (1952, 1959), «Советская музыка» (1954), «Ставрополье» (1964), «Новый мир» (1965), «В мире книг» (1973), «Октябрь» (1980) тощо. Слід зазначити, що у зв'язку з переїздом Адріана Митрофановича до м. Миколаєва більшість його статей була опублікована саме в українських, зокрема, у миколаївських газетах: «Бугская заря» (1953), «Кораблестроитель» (1968), «Ленінське плем'я» (1972), «Південна правда» (1961, 1965, 1968, 1969, 1972, 1973, 1975, 1976, 1980, 1982), «Радянська культура» (1955-1956), «Трибуна рабочего» (1964-1965). Також автор продовжує публікуватися і у російських газетах, таких як «Алтайская правда» (1967, 1968, 1974, 1989), «Белгородская правда» (1965, 1968), «Учительская газета» (1962), «Литературная газета» (1963, 1971), «Знамя» (1976, 1981).

Третій етап охоплює українські, російські та інші друковані періодичні видання зі статтями А.М. Топорова, що були надруковані вже після його смерті, тобто після 1982 року і дотепер: «Південна правда» (1983, 2011, 2013, 2014), «Соборная улица» (2013), «Николаев литературный» (2015), «Мастерская» (2015), «Вечірній Миколаїв» (2010), «Белгородская правда» (2006, 2007, 2013), «Агитатор Алтая» (1988), «Барнаул» (2011), «Русская жизнь» (2009), «Простор» (м. Алма-Ата) (2010, 2013), «Аргамак-Татарстан» (2011, 2013), «Бийский вестник» (2011), «Край смоленский» (2012), «Ковчег» (2012, 2013, 2015), «Звезда» (2013), «Луч» (2013, 2014), «Культура Алтайского края» (2013), «Семь искусств» (2013), «Искусство в школе» (2014), «Сибирь» (2014), «Сибирские огни» (1969-2014), «Приокские зори» (2014), «Литературная учеба» (2015), «Это мой мир» (2007, 2009, 2010), «Смена» (2008, 2009, 2011), «Ярило» (Тула, 2009), «Русская правда» (2013), «Белгородские известия» (2014), «Наш Белгород» (2015-2016).

У процесі дослідження були використані енциклопедичні, довідкові видання і бібліографічні покажчики як джерела інформації про життя, педагогічну, громадську, просвітницьку і творчу діяльність А.М. Топорова. Передовсім, слід назвати українські енциклопедії та довідники: «Українська радянська енциклопедія: У 12 т. 2-е вид.», Т. 11: Кн.1» (Київ, 1984), «Письменники Радянської України: бібліографічний довідник» (Київ, 1988), «Николаевцы: энциклопедический словарь» (Николаев, 1999), «Умеренков А. Герб и флаг Николаева» (Николаев,

1999). Значний інтерес становлять також російські довідкові видання, переважно Алтайського краю і Сибіру: «Краткая литературная энциклопедия. – Т. 7» (Москва, 1972), «Барнаул: Энциклопедия» (Барнаул, 2000), «Сибирская советская энциклопедия. – Т. 3» (Новосибирск, 1932), «Наши замечательные земляки» (Белгород, 1974), «Энциклопедия Алтайского края. – Т. 1, 2» (Барнаул, 1995, 1996), «России сын и сын вселенной. Путеводитель по музею» (с. Полковниково: Алтайский государственный мемориальный музей Г.С. Титова, 2014), «Горшенин А.В. Литература и писатели Сибири. Энциклопедическое издание» (Новосибирск, 2012), «Путеводитель по фондам и собраниям Государственного музея истории литературы, искусства и культуры Алтая» (Барнаул, 2009), «Страницы истории Алтая: библиографический указатель» (Барнаул, 1990), «Наши замечательные земляки. Областная организация Всероссийского общества охраны истории» (Белгород, 1974), «Яновский Н.Н. Материалы к словарю «Русские писатели Сибири XX века»: библиографические сведения» (Новосибирск, 1997).

Важливими джерелами дослідження були фонди і матеріали українських та російських архівів, музеїв і бібліотек, зокрема, державного архіву Миколаївської області, Миколаївського краєзнавчого музею – загалом 430 справ), Миколаївської обласної універсальної бібліотеки ім. О. Гмирьова, Центральної бібліотеки ім. М.Л. Кропивницького централізованої бібліотечної системи для дорослих м. Миколаєва, Науково-педагогічної бібліотеки м. Миколаєва, Алтайського державного меморіального музею Г.С. Титова, відділу рукописів інституту світової літератури ім. О.М. Горького (ф. 219), Державного архіву Алтайського краю, Державного музею історії літератури, мистецтва і культури Алтаю (118 одиниць зберігання), Будинку-музею В.В. Вересаєва, Косихінського районного краєзнавчого музею (предмети побуту перших комунарів комуні «Майское утро» – 58 одиниць зберігання), Центральної бібліотеки ім. О.С. Пушкіна Старооскольської централізованої бібліотечної системи, Алтайської крайової універсальної наукової бібліотеки ім. В.Я. Шишкова, Белгородської державної універсальної наукової бібліотеки, Центральної районної модельної меморіальної бібліотеки ім. Р.І. Рождественського Косихінського району, Сахаровського центру (Москва), матеріали особистого архіву сім'ї Топорових.

Джерельну базу дослідження становлять матеріали монографічних і дисертаційних досліджень, наукові статті та навчальні

посібники, в яких повністю або частково висвітлюються різнобічні аспекти спадщини А.М. Топорова як історико-педагогічної і соціально-культурної проблеми. Щонайперше слід виділити монографії: П.С. Выходцева «Русская советская поэзия. Народное творчество» (Москва – Ленинград, 1963), О.Б. Горяніна «Традиции свободы и собственности в России: От древности до наших дней» (Москва, 2007), Є.О. Добренка «Формовка советского читателя. Социальные и эстетические предпосылки рецепции советской литературы» (Санкт-Петербург, 1997), П.П. Костенкова «Алтайский учитель-подвижник Степан Павлович Титов» (Барнаул, 2008), академічне видання «Обзор предложений по усовершенствованию русской орфографии (XVIII-XX вв.)» (Москва, 1965), «Наука и эпоха: монография. Под общ. ред. проф. О.И. Кирикова. – Книга 8» (Воронеж, 2012), Є.В. Ореховської «Община: прошлое или будущее?» (Кемерово, 2014), І.І. Плеханової «Русская литература Сибири. Часть 2. Период революции и советского строительства 20-30-х годов: учебное пособие» (Иркутск, 2010), І.В. Троцюка «Анархия работает. Примеры из истории России» (Москва, 2014), В.П. Трушкіна «Восхождение: литература и литераторы Сибири 20-х – начала 30-х годов» (Иркутск, 1978), Б.І. Черних «Старые колодцы. Избранное в 2-х томах. – Т.2» (Москва, 2007), В.П. Шкварця «Повоєнна та сучасна Миколаївщина: монографічне історико-краєзнавче дослідження» (Миколаїв, 2008), М.М. Яновського «На переломе: из литературного прошлого Барнаула (Барнаул, 1978) та інших. Слід також додати такі фундаментальні джерела, як 12-томне видання «История СССР с древнейших времен до наших дней. – Том 8» (Москва, 1967) та 5-томне видання «История Сибири с древнейших времен до наших дней» (История Сибири с древнейших времен до наших дней. – Том 3» (Ленинград, 1968–1969).

У цьому переліку джерел варто виокремити педагогічні, історичні та філологічні дисертаційні дослідження: М.М. Богданович «Библиофильская периодика России» (Москва, 2006), В.І. Бочковської «История развития художественного образования в Алтайском крае: Вторая половина XX века» (Барнаул, 2006), Л.В. Степаненко «Опыт развития художественного образования в Западной Сибири и возможности его применения в современных условиях» (Кемерово, 2008), М.В. Фірташевої «Допрофессиональное развитие литературно-творческих способностей учащихся 5 классов» (Тольятти, 1999) та інші.

В якості джерельної бази дослідження використовувалися збірники «Топорівських читань» Белгородської державної універсальної наукової бібліотеки, збірники наукових статей інших наукових конференцій, учасники яких доповідали і публікували матеріали досліджень спадщини А.М. Топорова: «Первые Топоровские чтения на Белгородчине. 25 ноября 2009 года: сборник» (Белгород, 2010), «Вторые Топоровские чтения на Белгородчине. 19–20 октября 2011 года: сборник» (Белгород, 2012), «Третьи Топоровские чтения на Белгородчине, 25 сентября 2013 года: сборник» (Белгород, 2013), «Четвертые Макушинские чтения: 6-7 мая 1997 г.» (Омск, 1997), «Гуляевские чтения. – Вып. 1» (Барнаул, 1998), «Слово. Время. Мир. Сборник материалов II Всероссийской детско-юношеской научно-практической конференции, посвященной Году литературы в России (Старый Оскол, 2015), «Человек и культура в третьем тысячелетии: сборник материалов второго культурологического конгресса Алтайского края «Стратегия и перспективы взаимодействия человека и культуры в третьем тысячелетии», Барнаул, 26-27 сентября 2013 г.» (Барнаул, 2013), «Научові записки. Вип. 123. Том 2» (Кіровоград, 2013), «Наследие А.И. Солженицына в современном культурном пространстве России и Зарубежья (к 95-летию со дня рождения писателя): сборник материалов Международной научно-практической конференции. – 16-17 декабря 2013 г.» (Рязань, 2014), «Изменяющаяся Россия – изменяющаяся литература: художественный опыт XX – начала XXI веков: сборник научных трудов» (Саратов, 2010), «Актуальные проблемы филологии: материалы международной заочной научной конференции» (Пермь, 2012), «Музейный часопис (до 90-річчя Миколаївського обласного краєзнавчого музею): збірник наукових праць» (Миколаїв, 2003), «Материалы XLIX Международной научной студенческой конференции «Студент и научно-технический прогресс»: История» (Новосибирск, 2011), «Опыт работы библиотек Воронежа с редкой книгой: сборник» (Воронеж, 2007), «IX Николаевская областная краеведческая конференция «История. Этнография. Культура. Новые достижения» (Миколаїв, 2015), «Регіональна культура в умовах глобалізації. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції. Випуск II». (Миколаїв, 2009), «Всероссийские педагогические чтения «Педагогическое наследие Степана Павловича Титова»: сборник материалов» (Барнаул, 2010), «Пятое литературно-краеведческие чтения, посвященные 145-летию

со дня рождения В.В. Вересаева: сборник» (Тула, 2012), «Человек и культура в третьем тысячелетии: сборник материалов второго культурологического конгресса Алтайского края «Стратегия и перспективы взаимодействия человека и культуры в третьем тысячелетии» (Барнаул, 2013).

Джерельна база дослідження була значно розширена за рахунок інформаційних ресурсів і можливостей мережі Internet. Далі наводяться електронні адреси основних сайтів, які містять інформацію, що була використана у дослідженні персоналії А.М. Топорова: <http://mk.archives.gov.ua/pubonsite/86-pub120toporov.html> (сайт Державного архіву Миколаївської області); <http://new.hist.asu.ru/biblio/sudbj/B7.html> (сайт Державного архіву Алтайського краю); <http://www.imli.ru/structure/show/Otdel-rukopisej/> (сайт Інституту світової літератури ім. О.М. Горького); <http://tigerrr2.wixsite.com/literatory-toporovy> (сайт «Літератори Топорови: Адріан, Герман, Ігор»); <http://sibro.ru/letters/detail/48541> (сайт Сибірського Реріховського Товариства); <http://www.muzeytitova.ru> (сайт Алтайського державного меморіального музею Г.С. Титова); <http://www.gmilika.ru/lichnyj-fond-pisatelja-i-pedagoga-adriana-mitrofanovicha-toporova-1891-1984.htm> (сайт Державного музею історії літератури, мистецтва і культури Алтаю. Особистий фонд письменника і педагога Адріана Митрофановича Топорова (1891–1984)); <http://www.museum.ru/M1351> (сайт Косихінського районного краєзнавчого музею); <http://www.sakharov-center.ru/museum/library/unpublished/?t=toporov> (сайт Сахаровського центру); <http://sokm.org.ru/> (сайт Старооскольського краєзнавчого музею); <http://www.museum.ru/M2825> (сайт Очерського краєзнавчого музею ім. О.В. Нецветаєва); <http://lit.altlib.ru/> (сайт Алтайської крайової універсальної наукової бібліотеки ім. В.Я. Шишкова); <http://www.reglibrary.mk.ua/index.php/novini/693-iv-toporovski-chitannya> (сайт Миколаївської обласної універсальної наукової бібліотеки ім. О. Гмирьова); <http://library.mk.ua/> (сайт Науково-педагогічної бібліотеки м. Миколаєва); <http://www.niklib.com/resource/karta.ru?id=168> (сайт Центральної бібліотеки ім. М.Л. Кропивницького ЦБС для дорослих м. Миколаєва); <http://www.osk-cbs.ru/> (сайт Старооскольської централізованої бібліотечної системи. Центральна бібліотека ім. О.С. Пушкіна); <http://www.net-film.ru/film-9502> (сайт архівних кіноматеріалів, на якому розміщено документальний фільм «Майское утро» режисера Р.П. Сепрієнка), <https://ru.wikipedia.org/wiki>

(електронна вільна енциклопедія «Вікіпедія»); <http://magazines.russ.ru/sib/2011/9/to16-pr.html> (журнальний зал електронної версії «Русского журнала»), <http://www.berkovich-zametki.com/2014/Zametki/Nomer3/Toporov1.php> (електронний журнал «Заметки по еврейской истории») та інші.

Висновки з проведеного дослідження.

Отже, узагальнені й проаналізовані численні друковані і рукописні твори А.М. Топорова, матеріали наукових досліджень, публікації у засобах масової інформації, фонди архівів, музеїв і бібліотек, кіно- та фотодокументи, що увійшли до джерельної бази дослідження, дозволяють ґрунтовно і всебічно дослідити внесок А.М. Топорова у розвиток системи української педагогічної освіти, прослідкувати вплив історичних, соціально-культурних і особистісних чинників становлення його педагогічних ідей, розкрити роль науково-публіцистичної та популяризаційної спадщини А.М. Топорова у розвитку педагогічної, культурно-освітньої та громадсько-просвітницької роботи в Україні. Подальшого наукового аналізу потребують такі джерела, як листування А.М. Топорова; публікації про творчість А.М. Топорова у друкованих засобах масової інформації; кіно-, фотодокументи; іконографічні матеріали та речові джерела.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анисов М.И. Источники изучения истории советской школы и педагогики : [учебно-метод. пособие для пед. ин-тов] / М.И. Анисов. – М. : Просвещение, 1986. – 223 с.
2. Васильев К.И. Работа с архивным материалом / К.И. Васильев // Методы педагогического исследования. – М. : Просвещение, 1972. – 159 с.
3. Голубнича Л.О. Класифікація джерел педагогічної історіографії / Л.О. Голубнича. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pfto/2012_26/files/P2612_30.pdf.
4. Гупан Н. Джерельна база історії педагогіки: пошук підходів до систематизації / Н. Гупан // Рідна школа. – 2013. – № 8–9. – С. 67–70.
5. Гупан Н.М. Українська історіографія історії педагогіки / Н.М. Гупан. – К. : А.П.Н., 2002. – 224 с.
6. Кушова Т. Етапи формування і проблеми дослідження педагогічної спадщини А.М. Топорова / Т. Кушова // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології : наук. журнал / голов. ред. А.А. Сбруєва. – Суми : Вид во СумДПУ імені А.С.Макаренка, 2017. – № 3 (67). – С. 209-221.
7. Лобода С.М. Педагогічна творчість учителя на шпальтах вітчизняної преси ХХ століття: протистояння ідей : [моногр.] / С.М. Лобода ; Держ. закл. «Луган. нац. ун-т імені Тараса Шевченка». – Луганськ : Вид-во ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2010. – 504 с.
8. Раскин Д.И. Историко-педагогический источник в свете современных проблем источниковедения и системного подхода / Д.И. Раскин // Актуальные вопросы историографии : сб. науч. тр. ; под ред. Э.Д. Днепров и О.Е. Кошелевой. – М. : Изд. АПН СССР, 1986. – 230 с.
9. Раскин Д.И. Классификация историко-педагогических источников / Д.И. Раскин // Историографические и методологические проблемы изучения истории отечественной школы и педагогики : сб. науч. тр. ; под ред. Э.Д. Днепров и О.Е. Кошелевой. – М. : Изд-во АПН СССР, 1989. – С. 85-99.
10. Сухомлинська О.В. Історія педагогіки як наука і як навчальний предмет: актуальні проблеми / О.В. Сухомлинська // Історико-педагогічний процес: нові підходи до загальних проблем. – К. : А.П.Н., 2003. – С. 26-35.
11. Ясько О.М. Про використання джерел у дослідженнях з історії радянської педагогічної науки / О.М. Ясько // Рад. школа. – 1974. – № 11. – С. 7–12.
12. Kushchova T.A. The Timeliness of A. Toporov's pedagogical heritage study // Современные исследования социальных проблем (электронный научный журнал), 2013. – №7(27). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dx.doi.org/10.12731/2218-7405-2013-7-45>.